Злочин у степу

I

У степу було порожньо. Чорним казковим птахом припала жнив’яна ніч до стиглих пашень, уся напоєна сторожкою тишою й мовчанням. Було так темно, що скільки не напружуй зору, як не силься, а далі крайніх полукіпків не побачиш, бо залився чорною смолою ночі степовий обрій.

Іван Пупчик, що їхав своєму братові Зотю по снопи, турботно поглядав на вкутане густими хмарами небо. Йому не хотілося, щоб був дощ, бо в нього на покоси тільки-но сьогодні поклався ячмінь. Жаль буде, коли приплеще його до землі. Іван, як досвідчений господар, знав, що коли сльотою переб’є ячмінь, то зерно загубить сонячну смуглявість свою й буде темним, а на темне зерно й покупця трудно знайти.

Їхали межою. Вона була вузька, в напівуросліх споришем борознах, що зосталися від торішньої оранки. По боках густими кущами стояли напіввисохлі бур’яни. Маточини щоразу чиркали по стовбурах будяків та бугили, струшуючи гіркий пил. Пахло чомусь в’яленим буркуном, зіноваттю та недостиглою гречкою. Тихою ходою посувається віз. Їдуть – як човном пливуть. Нудно так їхати. Від одноманітної їзди починала хилити дрімота (бо возом колихало, як колискою). Щоб прогнати її, Іван часто курив.

Іван і Зоть – два брати. Іван старший, Зоть менший. Іван уже материй чоловік. Має дочку на віддані, сина в червоній армії. Хоч літа покраяли смугами чоло, зібрали в зморшки широке обличчя і вплели заздалегідь, не впору, до чорної бороди срібні ниточки, але проте був ще у силі. Він завиграшки ще брав по п’ятипудовому мішкові під пахви й легенько виносив на третій поверх млина. Інший молодий так не зробить. А коли ненароком біля машини, або так де в закутку зловить до

рук молодицю, то вимне, як чинбар шкурку. Не раз за це від старої йому перепадало. На селі казали:

– Добрий дідора ще…

А ті, хто побував у нього в руках, лаялись:

– Нехай він сказиться… Стара собака, а ще обрік грає…

Зате Зоть, хоч був і молодший, але на вигляд показував багато старішим. Його встигло більше пошарпати життя й зарані спило всю силу. Взагалі він був не досить то дужим, а ще коли німці дали пити за економічне добро, так зовсім зачах. За яких два роки, як молоко сивий став. Одні тільки очи були молоді й бадьорі.

Колихається віз, лінивою ходою йдуть коровки. Іван стиха погукує:

– Гей-гей, малі, гей!..

Далеко ще їхати – аж за могили, що вартують перехрестя двох шляхів. Аж там їхня нива. Як наділила сільська земельна комісія ще в двадцятому році, так і по сей час вони її не кидають.

І ліворуч і праворуч, попереду й позаду, заліг розлогий степ у темних шатрах. Зіперся підборіддям Іван на крижівницю й ловить зором усе, що надибається йому. І здається, що вони оце не в себе на степу, а десь гойдаються в якомусь таємничому просторі. Казкою здається така тиха й така порожня ніч. Фантастичними візерунками сплітається дійсність в його уяві. То здається йому, ще при дорозі хтось присів і чекає – темний та великий, а коли порівнялися – кущ бадилястих будяків. І знову темні плями полукіпків, а між ними чимале чорне плесо, ліс не ліс, а пашня не така. Навсправжки ж – то пліш бугили, що вродила на чийомусь полі. Раптом коровки стали. Іван прогнав дрімоту.

– Гей-гей, малі, гей!

Але коровки нерухомо стояли. Зліз, придивився, а вони мордами вперлися в чийсь полукіпок. Зблудили. Відшукав дорогу, надавав бичів коровкам і далі поїхали. Зоть давно спав. Іван разів із шість встиг уже закурювати. Ніч ставала ще темнішою. Обрій зовсім залягли дощові хмари. Де-не-де ненароком у небі блисне золотою цяточкою зірка і сховається. Десь позад них тихо воркотало небо, а далекий обрій чуть-чуть полихався блискавками. Від хуторів потягло свіжим вітром. Кілька разів вихрився шлях. Мав бути дощ.

Іван уже й каявся, що виїхав з дому. Пропаде даремно труд, тільки худобу намориш. Та хіба знаття було.

Виїжджали – все було гаразд.

"В таку ніч тільки злодіям добре, – подумалося Іванові. – Аби встиг тільки взяти та до дощу сховати, а там шукай вітра в полі. Темна нічка не вижене доброго чоловіка на двір, а дощик сліди заплеще і кінці у воду".

Намотувались далі думки. І нагадався чомусь минулий сільський сход, на якому між іншими справами розбиралися скарги про крадіжку снопів з полів. Майже щодня надходять заяви від потерпілих, в того взяло копу, в того півкопи, а в іншого – десять-п’ятнадцять снопів не стало. Беруть, не гидуючи, все, але перевагу віддається озимині: пшениці та житові. Найбільш крали сортове збіжжя: червону пшеницю, "банатку" та чотирьохгранне жито "крицьке". Вбачалась тут досвідчена рука й певний смак. Не можна було запідозрити, що краде той, хто голодний. Тут відчувалася господарська дбайливість.

Так іде з року в рік – скільки Іван пригадує… Починаються жнива – починаються й крадіжки хліба. І, здається, всі чесні, а люди не долічуються полукіпків. Пробували слідкувати. Настановлювали

вартових, ланових. Вартові й ланові є, а полукіпки зникають. Мало це помагає. Бо чоловік не камінь: приїде – спиниш, не дозволяєш їхати, а він проситься, божиться, клянеться, цілу історію тобі вигадає, і так розжалобить, що вартовий махне рукою, мовляв, а ну вас під три чорти. А як трапиться кум або так хороший хлопець – ну, як ти його не пустиш. Зроби чоловікові вигоду раз – він оддячить вдесятеро. Правда, є такі, що не звертають жадної уваги на заперечення вартових: нажме на коні і поїхав.

На минулому сході знову дебатувалося питання, як краще захистити поля від злодіїв, і все одно, крім вартування, нічого іншого не вигадали. Тай взагалі мало було інших пропозицій. Кожному до живого допекли крадіжки, кожний не певний був, що в одну з ночей не піде в чуже подвір’я копа власного збіжжя, але мовчали. Боялись висловлюватися. Чорт його знає – скажеш що проти, а він стоїть поруч тебе й ніби піддакує – ніччю ж візьме тай пустить за димом обійстя. І скільки не намагалась президія розворушити сход – толку не добилися. Ще в усіх утямку були недавні пожежі на селі та вбивство Пархома Чухрая, що спробував відверто боротися із злодіями. Було так, що одного вечора він виступив на сході, а на ранок знайшли його забитим у лозах із запискою: "Дураку – дурацкая смерть. Держав би язик за зубами, то був би їв борщ із грибами, а так собаки тобою наїдяться".

І підписалися: "Подпольний комітет самоохорони". На сході насмілився тільки один Пимін Телесь. Він сказав тоді:

– Один спосіб од злодіїв збавитися – це впіймав на місці й рішив. Коли б одного-двох пустити в земельний комітет – не бійсь, припинилося б… А то бачать, що ми вівці, а не громада, ну й їздять по нас!

А хтось із громади:

– Не дуже лякай-но!..

Казали, що то гукнув був Мартин Скибенко.

У самого Івана торік, якраз саме в оцю пору, теж було взято півкопи дорідної пшениці "банатки" (а її всього було дві копи). Посіяв на насіння. Заким дістав тих два пуди посіяти, то находився та напросився, бо тож кожному хочеться. Мусів пообіцяти вже рукавиці виплести голові комнезаму Аркадійові, аби-но дав. Посіяно було тих два пуди на найкращому клаптеві пару. Глядів, як ока в лобі. Вимучив нею і дітей і себе. Як достигла, то не на грабки брав, а на серпи, стебло до стебла приганяв. За його розрахунком, копа повинна була дати до тринадцяти пудів, а з двох – було б пудів із двадцять сім. Іще й не барився із возкою: в п’ятницю та суботу зжав, а в неділю взяв у Зотя другу корову, бо мав одну, і поїхав. Приїхав, а півкопи пшениці, як вода змила. Мало не заплакав із тої досади. До того злости набрався, що впіймай він тоді коло пшениці злодія, вже не пустив би з рук живого. По слідові простежив аж до села. Дехто вказував на Мартина Скибенка. Але ж не впіймав – не кажи злодій.

Пожурилися вдвох із старою, покляли, і на тім справа закінчилась.

II

Темними ночами через вишники, минаючи шляхи, межами, стернями їздив Мартин Скибенко, добрий господар, на людські поля. Додому вертався також плутаним шляхом, зав’язуючи свої сліди у замисловиті петлі, щоб ніхто не довідався й не прослідив…

Він з досвіду своєї професії знав, що аби до подвір’я, а там пиши пропало. В нього клуня велика з густим заметом. Засторонки – по десять кіп улазить.

Мартин такий: вже коли очи нагляділи – руки зроблять. Не доїсть, не доп’є, ночі не доспить, а до рук допне. Такій сильній вдачі можна б позаздрити. Щоб усю ту велетенську енергію й силу волі, що її щоразу

він витрачає на злодійство та перевести на корисну громадську працю, з нього непоганий би вийшов громадський діяч, а так він тільки злодій – карний елемент на селі.

Багато перевели його руки ріжного добра. Через це й зажив смачно, а був колись бідним. Батько жебракував, бо своєї землі було чортма. Сам до салдацької служби поневірявся по економіях у строках. Не бачив він для себе, як кажуть, просвітлої години.

Тяжка праця, мордобої, брехня та підлабузювання до старших, – ось що він бачив замолоду із самих дитячих років. Салдаччина була не кращим учителем: там тільки він дістав підтвердження своїх життьових висновків і остаточно оформив свій погляд на життя, як на категорію, що дає розкоші найхитрішим і найсміливішим. Спробу зробив на товаришових чоботях у казармах. Другого разу очистив у "підфебеля" сундучок. Відтоді він узнав ще, що гроші дають можливість простому рядовому робити те, що за військовим статутом суворо заборонялося. Мартин переконався у великій силі грошей: за них можна було купити і пошану, і довір’я, і любов, і честь. Прийшовши додому, почав і на селі пробувати, бо жити треба було, а заробітки пішли сутужні і взяти немає де в своєму господарстві.

Почалося і тут з малого. Коло городів була пшениця поміщика Драгуновича. Цілий лан. Не раз у думці зароджувалося бажання хоч п’ятнадцятку взяти. "Хіба в замітку буде, – думалося. – По снопові, по два з полукіпка, і хватить, а п’ятнадцять снопів дадуть три-чотири пуди..."

І одної ночі з жінкою переносили ряднами через вишники цілу півкопу. Потім якось магазинер з економії запропонував йому з половини сорок пудів пшениці спродати. Попробував – зійшло. Закортіло ще. Найшлись компаньйонщики.

Завелась лишня копійка і краща одіж. Через півроку прикупив землі і мав корову. Він пригадував і не раз любив повторювати недвозначно народню мудру приказку не одному: "Вовка ноги годують, голубчику".

І справді, почав жити по-вовчому. Робота злодійська увійшла в звичку. Чим більше брав – тим більше хотілося й кортіло. За революції не кинув красти. Ніхто не вмів так брати з економії, як Мартин. Коли не стало економії, почав у своїх селян красти: в жнива – збіжжя, а взимку – що до рук пливло.

– Хитра собака, як сто чортів, – говорили про нього на селі.

Та злодіїв, крім Мартина, іще було в селі, бо ж яке село не має їх?! Першим злодієм звичайно був Мартин Скибенко, другим – Матвій Сотник, третім – Гришка Стратій. Це королі, а за цими було до десятка дрібних злодійчиків. Вони знали один про одного. В них своя організація була скріплена мовчазною порукою. Кажуть – ворон воронові ока не виклює – отак і в них.

У них добрі будівлі, тини з загатами, злі собаки на прив’язях, що не приступити. Подвір’я запирається від шляху на чорні брами. Що в них робиться – не підглянеш. Коли їде хто з них, так ні в кого з селян немає таких коней і таких з дзвоном фургонів. Мчить який з них по селу – віжки в натяжку, дзвонить бричка лихим дзвоном, а вид чванливий, і чванливий погляд з-під насуплених брів. Мовляв, ось ми які. А на селі гомоніли:

– Брат, без чужої воші в коморі – своїх не матимеш.

– А-а так, із своїх рук та чесно, чортову маму отаким зараз станеш, не розживешся швидко…

У них, як і в усіх односельців, було по одній десятині на душу. На двір припадає пересічно від чотирьох до десяти десятин. І

господарювали вони не так дбайливо, щоб можна було думати, що вони від цього так розжилися. На заробітки їздили, як усі, а проте жили, аби кожному так довелося жити. І така вже церемонія стала, що ні приступу. А компанія – все такі, як сами… Любили когось обсміяти, поглузувати… Чуже, як кажуть, бачили під лісом, а свого не добачали під носом…

Учора звечора Мартин зайшов до нової комори. Гребнув із сипанки зерна і розгорнув на долоні. Лягла круглянками, як горошини, на долоні загнічена "банатка". Підкинув її, любуючись, зжав у кулакові, і знову вкинув до діжки. Приємно відчувати свою статечність. Любив "банатку". Як в молоді роки парубочі солодко мліло в грудях за дівчиною, так зараз тягнула до себе своїм наливним золотом пшениця. Особливо "банатка". Вона дорога і хліб гарний з неї: пампушки, вареники, корж – усе, як сніг, як сонце ясне. Лишній пуд – лишній карбованець, а карбованець – теж гроші, на шляху не валяються. І полічив: "Сто пудів по руб двадцять – сто двадцять карбованців. А двісті – двісті сорок карбованців. От тобі й пів жниварки". Він давно мріяв про жниварку.

А вночі запріг коней тихо, по-злодійському в лютерний віз, щоб їхати знову. Меланка, його жінка, поганою була помічницею в справах Мартинових. Вона сердилася, лаялася. На її думку вже пора було б і покинути. Того, що настаралися – на вік хватить. Молодиця по своїй простоті міркувала, що нехай вони брали зразу, ну так тоді бідними були, а тепер все ж є… Непокоять її отакі нічні виїзди Мартинові, а вговорити, не можна.

І біллю переболить та перескнить душа, заким чоловік вернеться. Все частіш і частіш думалося молодиці: "І що то за життя, коли соромишся чоловікові в вічі глянути, коли сам він ховає свій занепокоєний погляд, коли кожної майже ночі сама, хоч бери та других приймай". В жнив’яні ночі сухі й млосні, особливо перед неділею або перед яким святом, на селі гудом гуде вулиця співами, сміхом, жартами далеко за північ. В такі ночі Меланці не спиться. Мартин завжди в

поїздках, а вона сама на самоті чого тільки не передумає. І ниє та болить серце за себе.

– Ні одної ночі тобі вдома не переспиш, – казала молодиця, поправляючи на конях наритники. Мартин сидів на возі мовчазний і зосереджений думкою на чомусь. У відповідь жінці нехотяче промовив:

– На спання зима буде… Вже?

Вона відступила від коней і підійшла до нього.

– А може б, ти таки не їхав сьогодні? Нехай воно сказиться. Хоч проти свята залишися вдома, – сказала вона, нахилившись ласкаво до нього.

– Ет, дурна. Відчини ворота краще. – Махнув по конях батогом і поїхав. – Та не дуже розлягайся спати! – кинув їй, виїжджаючи з воріт. Вона вже добре знала, що це значить: знову привезе чужі снопи, і їх до ранку треба буде скласти при строці[9]…

Зачинила ворота, і зіпершись на них, отак довго стояла укляклою постаттю. Через вишник на поля подзвенів Мартин крицевими втулками. І здалося Меланці, що вирядила вона оце свого Мартина в дуже далеку путь, звідкіля або повернеться або й ні, і стало ясно молодиці, що дурне в них життя, хоч і сите. Мартин необачно грається з вогнем, а в неї серце неспокій сушить щодня… Встало втямку дівоцтво, пригадався й Мартин парубком з чубатою чуприною над широкими бровами. Ніхто б не сказав, що він міг колись так лагідно сміятися, що це була тоді найвеселіша натура на селі.

А отже було так. Жила Меланчина мати за селом у старшого сина. Була й Меланка коло неї. Як ще парубкував Мартин, вона дівчуком була, і з іншими, навіть, прозивалась з нього. Засядуть було де-небудь за тином тай гукають:

– Торботряс. Торботряс свиней пас!..

Потім же закохалась. Якось приїхав з війська Мартин батька навідати. Сам стрункий, чистий та веселої вдачі, і заполонив дівоче серце… На вулиці впіймав її, вже не дівчука, а повногруду карооку дівчину, що пробувала вже пестощів парубоцьких.

– А я й не знав, що в нас на селі є такі гарні дівчата, – сказав тоді Мартин, сміючись, і тепло-тепло пригорнув…

Коли знову від’їздив – нишком плакала. Через рік вернувся й вони побралися. "Не вгадаєш, де найдеш і де загубиш. Тепер від Мартина тільки й можна почути, що дурна та пришиблена", – зідхнула Меланка.

З грядок пахло розпареним кропом. Як з провиною, стояли із похилими головами поодаль високі соняшники, та біло-білою скатеркою розстелився мак попід яблунням. Прошумів горою якийсь птах. У Гапки на перелазі чутно, як хіхікає придушено молодь. У неї завжди цілі ґерелиці збирається хлопців та дівчат. Гапка – молода вдова, вона ще не забула вулиці й лине до молоді, віддаючись відверто гульні.

Нараз від вулиці хтось заспівав густим баритоном:

Та болять ручки,

Та болять ніжки.

До нього приєднався другий голос, і поволеньки полинула тужлива пісня над селом:

Гей, тай пшениченьку жнучи.

Гей, тай пшениченьку жнучи.

Ой, тай уже мені

Тай надокучило.

Мого миленького ждучи…

По голосах Меланка впізнала Степана й Петра, сільських парубків-студентів. Вона стояла зачарована піснею, що нагадувала багато такого, чого звичайною мовою не скажеш. І подумала сама про себе "ой, надокучило мені теж".

На широке з оборою, добре впорядковане подвір’я мертво витріщилася вікнами нова хата. На клуні несподівано застогнало повудькало.

– А здохло б ти. На свою голову! – сказала тихо молодиця.

Ходить повір’я між людьми, що не на добро цей птах сідає на оселю. Віщує він горе й лихо. І хоч не вірить Меланка в таке повір’я, але чомусь тоскно стисло в грудях. Хтось кинув турботу і зле передчуття…

III

В степу, в тому місці, де круто стикаються два битих шляхи, стоїть великий дубовий хрест, що його поставив багатій Очкуркін по заповіту свого батька на спасіння душі. Ще здалеку впадає його розмаїте перехрестя в вічі подорожнім. І всі знають, що аби до хреста добратися, а там уже відомо, куди скільки залишилося. Чи має душа Очкуркіного батька райське життя за цього хреста, невідомо, але що в пригоді він стає подорожнім, так це кожний знає. В зимовий час, коли по білій рівнині заграє холодна віхола дикою музикою з сипучими сніговіями і коли так дуже легко зблудити і закружляти в смертельному жахові, тоді очи подорожнього пожадливо ловлять усе, що може допомогти зорієнтуватися, а коли на цім шляху, то шукають хреста. Стоїть він, як

решткa пережитих стародавніх мужицьких традицій. Облиняв він, обліз, потемніли лики образків, вітром зірвало бляху з нього, і ніхто вже його не вквітчує у вінки з васильків, чебрецю та материнки, бо все то стало зайвим і непотрібним. А за хрестом поруч випнулися круто, як дівочі нем’яті груди, дві могили. Коли вилізти на їх пипчаки – ой, далеко видно степову рівнину, на скільки око в силі сягнути. Чимало ходить легенд про них. Одні кажуть, що ці могили насипали в часи, ще коли орда татарська ходила на Україну, щоб з цих могил можна було вартувати. Другі розповідають про якихось ватажків козацьких чи турецьких, що загинули в цьому місці, і над ними ото на спогад віків залишило їхнє військо таку пам’ятку. Ще була версія про двох братів, які загинули в цьому місці в одноборстві. А вже під час війни пішла чутка, нібито в цих могилах та багато золота заховано. Приїхали люди з міста, повертіли в них довгими свердлами та поїхали ні з чим. І ще могили стали постійною ознакою польового клина. Вже коли скажуть вам, що, мовляв, його поле за могилами або коло могил, то відомо де це.

Знає Іван і хреста, і могили. В пору, коли ще пастушив, не раз дер горобенят у перепльоті хреста за образками, й не одну ніч спав біля нього, як водив коней на ніч. А могили… Він ніколи їх не забуде. Він затамував глибоко свою легенду, свою життьову казку. Про неї ніхто не знав і нікому він не розкаже. Один він іноді згадає про те, що було, і заболить тугою душа, хоч літа вже й стирають, зарівнюють прожите. Кожного разу, коли він проїздить мимо оцих могил, завжди випливає з минулого давня історія… Ярина… Скільки спогадів викликає в ньому це слово, і він не знає, чи то справді так було, чи то, може, хтось інший пережив і переніс оту сумну історію, а йому лише розповів. А було то таки з ним. Служив він на економії. Серед строкових надибав дівчину Ярину, що зразу ж привабила до себе, бо ніхто з дівчат не мав такої вдачі веселої, глибоких карих очей, темних брів, стану гнучкого в парубочий обхват та спритних на все рук. На хазяйку її мітив Іван. Радів і гордився. В те літо коло могили пшеницю збирали панську. Днювали й ночували строкові в степу. Не було тоді жниварок, а все косилося на грабки. Один косар, а дві в’язальниці. Вдень не робили, а тільки звечора та ранками, коли падала роса. Ночами хлопці ходили до дівчат, і

зробивши затишки із снопів, спали з ними… Іван мав Ярину. Одного разу, пам’ятає добре, в суботу, майже всі пішли до економії, а вони вдвох та ще дехто залишилися в таборі. Іван жалів дівочої чести. Бувало припаде до пахучих грудей Ярини, казиться від пестощів, грає конем добрим, а не чіпає. В ту ж ніч чомусь зомліли в любощах обоє, і одно одному віддалися. Взяв Іван Ярину просто, але молодо й любовно. А на ранок найшов її під мажарою: почепилася дівчина. І шкода робиться її, як нагадає, душа і досі болить. Стоять могили темними масивами постійні свідки минулого. Як зараз бачить Іван: отак до половини могили стояла лавою недоношена пшениця в ту ніч, за могилою, коло шляху, були мажари, далі полукіпки…

Коровки притомилися. Часто збочували. Іван їх підбадьорував то покриком, то батіжком. У других гонах уже мало бути їхнє поле. Припавши до полудрабка, він поглядав наперед. Охоплений спогадами, Іван не помітив, як минули одні гони і як коровки повернули на другу межу. Але що це? Чи сниться, чи дійсність? Він протер очи й підвівся. В темряві ночі він побачив маняк чиєїсь хури на своєму полі і якийсь рух. Шарпнув за рукав Зотя. Той, не кваплячись, піднявсь.

– Що, приїхали?

– Хтось бере снопи на нашому полі, – відповів Іван…

Та Зоть нічого не бачив, скільки не дивився в той бік, куди показував брат.

– То так тобі здалося.

Але в цю мить виразно фиркнула десь поблизу коняка.

– Чув?

Іван весь напружився і насторожився, а Зоть, як і не спав. Голова працювала ясно й логічно. Скочили з воза, коровки завернули з межі, а сами, взявши ґаблі[10], пішли навмання до свого поля. Старались іти тихо, але перепалена стерня, як навмисне, лущала, і вони примушені були робити зупинки: їм не хотілося, щоб чоловік той почув. Щоб краще роздивитися, іноді присідали до землі.

Потім вставали й знову шли. Минули Антоненкову смугу, ось уже й Сивакова півдесятина. Через три десятини їх поле. Вже виразно чулося сухе шелестіння снопів, хрупання коней. "Мабуть, харчує коней теж пшеницею", – подумав з болем Іван. Не було ніякого сумніву – підвода стояла серед гонів на Івановім полі, і хтось брав його власну пшеницю. Коли підійшли до Зотьової півдесятини, так побачили вже й хуру, що клалася…

– Ну? – притишено промовив Іван.

В цю мить збоку нараз блиснула блискавиця і освітивши степ білим світом. Іван потяг Зотя за сусідній полукіпок. Прилягли на колюче перехрестя півкопи й почали чатувати.

Ось від воза відділилась чоловіча постать, зупинилась, послухала, чуть чутно відкашлялась, і почала знову мостити снопи на драбиняка. Чоловік був сам. На возі клалась третя верства, а це значить, що добирає до копи. Шелест стиглої пшениці, як розряд електрики болюче бив по нервах. Чув Іван, що в грудях зайшлося скаженим стуком серце, а в голову вдарили кров’яні шуми.

– Що робити? – вагався Зоть.

– Йдемо до нього, – рішуче сказав Іван.

Він бачив і знав, що і цього року в нього знову крадуть пшеницю, і серце наливалося важкою, як металевий розчин злістю.

І двома тінями, поза полукіпками, вони пішли до чужого воза. Чоловік так захопився роботою, що не чув, як сторожко захропли коні, побачивши таємничі постаті, не звернув уваги на підозрілий хрускіт сухої стерні, і тільки тоді раптово й злякано оглянувсь, коли Іван махнув ґаблями над його головою.

– Ох… – гукнув чоловік з острахом, згинаючись до самої землі.

Розрахований без жалю удар залізних ґабель зі свистом вгруз йому в голову. Немов п’яний, чоловік випустив свої вилка і побіг, угнувшись до недобраного полукіпка. Новий удар збив його з ніг.

– Ах ти, сукин син!..

В чоловікові пізнали Мартина. Він лежав ниць на землі, і від болю скреготав зубами. Ніч слухала. А степ був, як могила мовчазний і темний, тільки коли-не-коли моргне в небі фосфоричним сяйвом здалека блискавка.

– Давай мотузку! – гукнув Іван до Зотя, не відходячи від Мартина.

– Хлопці! – промовив тихо Мартин і підвівся на руки. – Чуєте, хлопці?..

– Ач, покаявся як. А ти ж казав нам, що більше не будеш красти. Га? Ти ж клявся! – лаявся Іван, не слухаючи його.

І ще тише Мартин попросив:

– Простіть, хлопці… Дітьми клянуся, що більше не буду…

Зоть робив нашвидку петлю. Мартин вгадав по рухах Зотьових, відчув по жорстокому голосові Івановім, що йому готується відплата, і в тваринним жахові зірвався на ноги.

– Іване, Зотю… Братці… Дітей пожалійте! – заскиглив він.

– Ну, сволоч злодійська… – залаявся Іван і відпихнув ногою укляклого коло них Мартина. – Вмієш красти – вмій же, гаде, і вмерти.

Тоді він встав і, як привид, хилитаючись, закричав щосили на весь степ без слів і тоскно. Луною відгукнулась балка. Іван розмахнувся і ще раз вдарив.

– Не кричи! Правда, страшно? Болить? А нас хіба не болить? – промовив суворо Іван.

Витягли на межу і поклали впоперек.

– Їдь! – сказав до Зотя рішуче Іван.

І придушеним дзвоном заграли в стерні колеса. Рипіла снасть під тягарем золотої пшениці. Кректав віз, коли потрапляв у борозну, бо то цього року налило добре пашню. Мартин перекинувся на бік. Хотів скотитись, але Іван його знову поперек поклав.

– Лежи, бляхо, а то їй-бо приколю.

– Іване… Братіку… За батька рідного матиму… – застогнав, благаючи, Мартин, і заплакав у безсиллі.

А земля вже гула так близько. Хляпала підкова в котрогось коня.

– Помилуйте, хлопці.

Мовчанка.

Рвуть копитом коні шпориш і так ясно, так виразно й до болю моторошно дзвонять колеса. Зоть веде його коні за недоуздки і прямо керує на Мартина, що обкручений мотуззям лежить нерухомо, як колода на землі.

Іван спокійно чатує, щоб Мартин не скотився, щоб влучно по ньому колеса проїхали.

Мартин перестав плакати. Однаково не поможе. Він лежав покірливо й тихо. Щеміла голова від побоїв на тім’ї та муляла бік ключка від шнуровального мотузка. Над ним раз по раз спокійно в теплій височині літнього неба хтось бавився, розстеляючи золоту позлітку далеких блискавиць. І нагадав Мартин, що забув він Меланці сказати, де гроші заховано – коли загине, даремно пропадуть. Збоку чорним привидом стояв Іван.

– Іване, не помилуєш? – промовив востаннє Мартин.

– Ні…

Над головою захропли коні і стали. Буланий рвонув копитом затужавілу межу. На обличчя впав теплий подих коней.

– Буланий, красавчик… Коники мої… – заговорив ласкаво до коней Мартин. І нараз коні на весь степ заіржали, почувши голос господаря. Чорна постать Іванова раптом переломилась і на коні ліг удар ґабель.

– Но!

Мартин в безсилі рвонувся й злісно вилаявся. Ех, жаль, що зв’язаний, а то б він показав, як скотину бити. Коні обережно переступили його. Мартин повернувся на бік, намацав очима блискуче лезо тонкого колеса

і піджав голову. Віз трохи зупинився, немов у задумі, коли наїхав на Мартина, наїжився на один бік, а потім зразу ж осів. Щось хрупнуло, як висушена тиква. Мартин витягнувся й ущух.

– Готовий! – сказав Іван, шпорхнувши ногою в розміжчену на м’якиш голову Мартина. Потім взяв за ноги і зволік зі шляху.

– Тепер уже не будеш красти…

Перекинули снопи на свій віз. Мартина прив’язали за ноги до його "лютерняка" і справили коней на хутір, сами рушили до села.

Із-за обрію вилазив кривавим колом ополосканий місяць. Падала роса, заводили свою пісню, суху й нудну, деркачі. Дощу так-таки й не було.

Мав швидко бути ранок, бо вже біліла витертими латками голуба крайка ночі там, де темніла смуга акації.

1927 р., м. Катеринопіль. Гуманщина